

Marin ZANINović

## MARGINALIJE O PUČANSTVU ANTIČKE ISTRE

UDK 904:930.27(497.13)»652«

Izvorni znanstveni rad  
Original Scientific Paper  
Antička povijest  
Ancient history  
Primljeno: 1991.06.04.

Dr. Marin Zaninović  
Arheološki zavod  
Filozofski fakultet  
41000 ZAGREB, Croatia  
Đure Salaja 3

Poluotok Istra područje je prilično bogate rimske antičke epigrafske ostavštine. Natpisi iz različitih središta i predjela omogućavaju nam stvaranje određene slike o strukturi stanovništva, njegovom porijeklu, zanimanju i nizu drugih činjenica. Natpisi su, naime, vrela prvoga reda i izvorna svjedočanstva o onima kojima su postavljani i onima koji su ih postavili. Rasprava je pokušaj stvaranja slike o pučanstvu stare Histrije.

Bogata natpisna ostavština antičke Istre pruža nam prvorazrednu građu za proučavanje niza podataka o stanovništvu, već u to doba, prilično gusto raspoređenom u cvatućim središtima kolonijskih gradova Pola i Parentija, kao i u drugim većim ili manjim naseljenim mjestima.

Posebno je Pola, već po svome položaju ključno lučko središte i pristanište, već od najstarijih vremena privlačila pomorce i doseljenike, koji su se ovdje zaustavljali u potrazi za novim i drukčijim. Bili su to po drevnoj legendi i mitski Kolhidani u davnom osvitu povijesti (Lycophr., 1022). Na istaknutoj točki pomorskoga prometa i na južnom kraju prostranoga poluotoka, bogatog njivama i šumama, ovo je naselje bilo prirodnim uvjetima predodređeno za svoju istaknutu povijesnu ulogu. O njoj

svjedoče i veličanstveni spomenici što ih je ta bogata povijest ovdje naslagala. Stoga je osnivanje rimske kolonije na ovome mjestu, po triumviru Gaju Juliju Cezaru Oktavijanu negdje između 42. i 37. pr. Kr., bio logičan slijed jednog bez sumnje mnogo ranijeg razvitka.<sup>1</sup> To je ujedno, po svojoj prilici, moralo označiti početak ojačanog priliva novih doseljenika s istoka i sa zapada. Sudeći po natpisnom materijalu taj je priliv u samoj Puli bio jači s istoka. Burna povijesna zbivanja u tim područjima kulminirala su u jednoj od epohalnih povijesnih bitaka, onoj kod Akcija, 2. rujna 31. pr. Kr. Svojom pobjedom Oktavijan je postao prvom osobom rimske države i dobio pod svoje noge i Grčku i čitavi helenistički Istok s njegovim golemim ljudskim i materijalnim izvorima i mogućnostima. Poznato je da je uz veliki broj zarobljenih robova isto tako veliki broj Grka prešao na Oktavijanovu stranu, te došao u Italiju i druge pokrajine privučen različitim mogućnostima življenja i zarade. U tom je smislu karakterističan, nažalost oštećeni, natpis iz Pule: *ab Efeso natus s(oluto) v(oto) t(itulum) p(osuit) ili s(ibi) v(ivus) t(itulum) p(osuit)*, I.It. X/I, 28. Ovaj, nažalost bezimena, Efežanin izričito ukazuje na mjesto svoga podrijetla, koje nije i samo njegovo. Efez je kako znamo bio mobilizacijska baza Antonijeve flote, koja je neslavno završila u Ambrakijском zaljevu i gdje je veliki broj Antonijevih vojnika i mornara prešao na stranu Oktavijanovu.<sup>2</sup> Još jedan natpis koji ukazuje na pravac doseljavanja u Polu: *...Dosaē filius ex Syria Palaestina Neapoli*, I.It., X/L, 167. Naravno da su natpisi kasniji od gornjih zbivanja, ali su zato ništa manje indikativni za podrijetlo građana Pole u vrijeme ranog principata, a možemo ustvrditi i u ranije kao i kasnije vrijeme.

*Pax Augusta* ostavila je bez posla, po nekim procjenama, oko 100.000 vojničkih veterana. Osim toga augustovska politika stvorila je čitavu klasu oslobođenika i opet pretežno Grka ili Grko-Orijentalaca, koji su bili poznati onda, kao uostalom i danas, po svome smislu za posao. Sve je to ubrzavalo rast gospodarskoga života, što ga je omogućio augustovski mir. Ti su ljudi, u pravilu, bili djelatni poslovni dio zajednice u kojoj su živjeli, duboko zainteresirani za obrt i trgovinu. Osim toga i država je od njih imala najizravniju korist putem poreza i različitih dažbina, koje je sakupljala iz njihovih trgovačkih transakcija, sustavom portorija na provincijskim i drugim granicama.<sup>3</sup>

U Puli imamo i nekolicinu grčkih natpisa: I.It. X/1, 26, 166, 212, 297, 588. Od 34 sačuvana natpisa sa sakralnim posvetama 14 su ih postavili Grko-Orijentalci: *Asclepio Augusto sacrum Iuventius Eutyches l(ocus) d(atus)*, I.It. X/1, 1. *Evangelus colonorum Polensium (servus) Boriae v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*, I.It. X/1, 2. Orijentalnog je porijekla po svome kognomenu i: *[T(itus)] Annius Philargyr(us) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*, I.It. X/1, 4. *Iovi Conservatori sacr(um) Diocles Aug(usti) lib(ertus), proc(urator)*, I.It. X/1, 9. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) C(apitolino) C(aius) Iulius Crysgonus ex voto fecit*, I.It. X/1, 10. Za Julija Crysgona usporedi i: I.It. X/1, 84, 595, 596; bio je vlasnik *fullonica* – bojadisaone i valjaonice vune na sjevernoj strani puljskog zaljeva. *[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) Papirius Andronicus v(otum) l(ibens) s(olvit) con suis*, I.It. X/1, 11. *Eugono[s] M(inervae?) v(otum) s(olvit)*, I.It. X/1, 15. *Nemesi Aug(ustae) Gellia Nicostrat(e) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*, I.It. X/1, 19. *Soli N(umerius) Placens[tius] Atticus*, I.It. X/1, 22. *Terra[e]*

*matri Flavia M] oschi [s v(otum) s(olvit)]*, I.It. X/1, 23. U grčkom natpisu: I.It X/1, 26. Klaudia Kallikrateia i Kornelios Diadumenos posvećuju žrtvenik po nalogu božanstva. [*T(itus) Va]lterius T(iti) l(ibertus) Lycnos l(ibente) a(nimo) d(at)*, I.It. X/1, 30.

U Poli i njenom kolonijskom području – ageru prisutan je i određeni broj carskih oslobođenika i robova. Velika imanja koja su bila u carskom posjedu nužno su trebala i čitavu strukturu upravljanja, kojoj su bili potrebni ljudi određenih znanja da bi mogli voditi i upravljati tim posjedima. To su bili razni *procuratores, tabularii* i *dispensatores* tj. upravitelji, knjigovođe, blagajnici i dr.<sup>4</sup> Od 19 takvih natpisa iz Pule i okolice 12 su Orijentalci ili Grko-Orijentalci i njihova rodbina, a ako izuzmemo ulomke natpisa, onda su samo 2 iz zapadnog onomastičkog kruga: *D(is) M(anibus) T(iti) Aeli Calimorphi alumni optimi Chrysomallus Aug(usti) lib(ertus) procur(ator)*, I.It. X/1, 46. [...] *Arogo Aug(usti) lib(erto) Tabular(io) T(iti) Aeli(s) Valeriano Eroti, Geae, Arogus patri et fratri(bus) dulcissimis*, I.It. X/1, 47. [...Chrys]omal[us A] ug(ustorum duorum) lib(ertus) proc(urator), I.It. X/1, 48. Odnosi se na careve M. Aurelija i L. Vera (161.-169.). *Dis Manibus Euphemi Aug(usti) lib(erti) tabulari(o), Harmonia et Gymnas filiae piissimo patri. Flavia Prima coniugi fido et sibi vivae fecerunt [et] Ianuario lib(erto) [ta]bulario a patrimonio*, I.It. X/1, 50. [...] *Aug(usti) lib(erto) tabul(ario) Symphorus et Scorpus liberti et heredes patron(o) benemerenti fecerunt*, I.It. X/1, 51. *Theseo Hilarionis divi Aug(usti) liberti liberto Cif[n]namus conlib(erto)*, I.It. X/1, 53. *D(is) M(anibus) Agathes Caesar(is) servae Incundio coniugi carissim(a)e an(norum) XXXV v(ivus) f(ecit)*, I.It. X/1, 55. [...Epag]athus et Felix Aug[usti servi]..., I.It. X/1, 57. *Helops Aug(usti servus) disp(ensator)*, I.It. X/1, 58. – natpis na uljanoj svjetiljci od mjedi. *Primigenio imp(eratori servo) Epidectus Spondontis disp(ensator) amico*, I.It. X/1, 59 – I. st. posl. Kr. *D(is) M(anibus) Salaminus Aufg(usti)] ser(vus) sibi et Eufrosino et Gemellinae filis et Cal[l]io [p]jeni coniugi. Silvinius Aug(usti) ser(vus) curavit eis aram ut poneretur*, I.It. X/1, 60. Natpis je iz 2-3. st. ...]se[...] *Theseus C(aesaris) n(ostris) ser(vus) sorori pientissim(ae) Ianuaria coniunx eius vivi fecerunt*, I.It. X/1, 62. I ovaj je natpis također iz 2-3. st. posl. Kr.

Poznato je da su ovoj grčko-orijentalnoj libertinskoj kategoriji stanovništva bile nedostupne gradske službe višeg ranga, barem u ranijem principatu. Stoga im je rimska vlast omogućavala da svoje sklonosti za javne funkcije i svoje često veliko bogatstvo stave u službu carskoga kulta kao *augustales* ili *seviri augustales*. Njihove su dedikacije u okviru vlastitoga staleža isto toliko važne kao i kod višeg sloja gradske kolonijske i municipalne aristokracije. Ova jasna društvena klasifikacija blijedi ili se gubi krajem drugoga stoljeća. Ali i ranije imamo primjera da pojedinci iz oslobođeničkog staleža ulaze u gradsku upravu. Tako je već u Augustovo doba Publius Athenius Bassus aedilis, a otac mu Publius Athenius Eros bio je *sevir* i *libertus*, I.It. X/1, 591. Pola.

Većina augustala u Poli također nosi grčko-orijentalna imena, kao i njihove supruge i djeca, te njihovi oslobođenici i oslobođenice, što se vidi iz slijedećih natpisa: *D(is) M(anibus) s(acrum). Apuleia Zosime Sex(ti) liber(to) Apollonio (sex)vir(o) Aug(ustali) Terg(estae) et Pol(ae) coni(ugi) pient(issimo) b(ene)m(erenti) et Sex(to) Apuleio lib(erto) meo Themestocleti et Apulei(a)e lib(ertae) Theseidi coni(ugi) huius v(iva) f(ecit)*, I.It. X/1, 105. *T(ito) Galgestio Syntropho Aug(ustali) Polae Galgestia Pergamis marito pientissimo benemerenti v(iva) f(ecit)*, I.It. X/1, 110, natpis iz po-

četka 2. stolj. *Iuliae Chrisantidi annor(um) XXXI, mens(ibus) III, d(ierum) XXIX, T(itus) Lusidienus Nestor Augustal(is) Pol(ae) coniugi incomparabili cum qua vixit annis XVI et m(ensibus) III sine ulla quaerella b(ene)m(erenti)*, I.It. X/1, 112. *C(aius) Laefca]ninus Menand[er] IIIIIII Augus[t]alis accens(us) patronorum sibi et L[a]ecaniae Thaliae matri et Polybio lib(erto)*, I.It. X/1, 114, natpis je iz 1. stolj. po Kr. C. Laecanius Menander je vjerojatno bio *accensus* (pomoćnik javnog funkcionera) G. Lekanija Bassa konzula 64. g., koji je imao velike posjede u Istri, kako to veli B. Forlati Tamaro u komentaru natpisa. *Cn(aeo) Minucio Cn(aei) l(iberto) Agathopo IIIIIII [vir(o) A]jug(ustali), Minucia Cn(aei) lib(erta) Thallusa uxor v]iva f(ecit)*, I.It. X/1, 115. Natpis iz 2. st. *Modia L(uci) l(iberta) Prugia, Modia L(uci) l(iberta) Hilara, L(ucius) Modius L(uci) l(ibertus) Pamphilus vivos fecit sibi et suis sexvir*, I.It. X/1, 116. Natpis iz Augustovog doba po obliku slova i oblicima *Prugia = Phrygia* i *vivos = vivus*. *Q(uintus) Sirtius Callistus VI vir Aug(ustalis) v(ivus) f(ecit) sibi et Laecaniae Priscae coniugi optumae libertis libertabusq(ue) suis omnibus*, I.It. X/1, 122, 1. st. posl. Kr.

Oslobodenci i Orijentalci su i glavni nosioci kulta Velike Majke, koji je u Istri bio čvrsto ukorijenjen već u početku naše ere.<sup>5</sup> Car Kaligula (37-41.) je, kako je poznato, obnovio štovanje orijentalnih božanstava, što su August i Tiberije priječili. U Poli je zabilježen: *C(aius) Laecanius Theodorus sacer[d](os) M(atris) D(eorum) M(agna)e I(daeae)*, I.It. X/1, 155. Orijentalci su prisutni i u natpisu u kojem se spominje kolegij dendrofora, I.It. X/1, 156. Pola. U službi *Minervae Polensis* kao rob nalazi se *Cycnus*, I.It. X/1, 159, Pola, uspor. i broj 158. U istoj je službi i *servus Eutyches*, koji podiže nadgrobnu aru svojoj ženi *Hectice*, I.It. X/1, 160, Pola. Dužnost numularija, blagajnika koji radi izravno s novcem, obavljao je rob *Nothus*, kojem je uz neke druge osobe lijepi cipus postavila supruga *Mutilia L(uci) lib(erta)*, I.It. X/1, 169, Pola. Oslobodjenik je *M(arcus) Petronius Amerimnus nauta*, I.It. X/1, 170, Pola. Zanimljivo je da je u ovom lučkom gradu ovo jedini natpis u kojem se osoba izričito deklarira kao mornar. To nas i ne mora čuditi, ako znamo za niski društveni položaj i teški život mornara u antici.<sup>6</sup> S druge strane na važnost pomorske uloge Pole ukazuje ulomak ispisane brončane pločice na kojoj se spominju konzuli 6. g. posl. Kr. Kvint Cecilije Metel i Aulo Licinije Nerva Silijan, te riječi *navis militi[bus]*, I.It. X/1, 64, Pola. Najvjerojatnija je pretpostavka da se radi o lađama koje su ovdje boravile prilikom gušenja velikog ilirsko-delmatskog ustanka, koji je upravo te godine bio započeo (6-9.). Bilo bi prema tome krivo zaključiti, na osnovi jednog mornarskog natpisa, da pomoraca nije bilo, jer već ovaj drugi natpis to demantira. Što više iz Istre je jedan od uglednih i bogatih ljudi, koji je bio svojom karijerom vezan uz mornaricu i to u visokoj funkciji zamjenika zapovjednika rimske ratne flote s bazom u Ravenni. On se vratio u svoj rodni Parentij i tu postavio za nas vrijedan i važan natpis: *Neptuno deis(que) Aug(ustis) T(itus) Abudius Verus post subpraefect(uram) classis Ravenn(at)is templo restituto, molibus extruct(is), domo exculta, in area d(ecreto) d(ecurionum) concessa sibi dicavit*, I.It. X/2, 3, Parentium.<sup>7</sup>

Među oko 450 pretežno nadgrobnihi natpisa, uz poneki votivni, što se nalaze u korpusu natpisa iz Pole i njenog agera uključivši i Nezakcij (isključujem natpise augustala o kojima sam već govorio), 114 su natpisi oslobodjenika i oslobodjenica, što znači oko 27%. Ako uzmemo u obzir broj oštećenih natpisa u kojima možemo oče-

ktivati liberte, onda bi taj postotak bio i veći. Natpisi o kojima je riječ pružaju se u rasponu od gotovo 4 stoljeća, a ako znamo da liberti već od 2. stolj. posl. Kr. urastaju u gornji sloj društva, onda možemo zaključiti da je taj postotak u prvoj polovini 2. stolj. posl. Kr. bio još i veći i mogao iznositi i više od polovine stanovništva Pole i njenog agera. Slično je bilo, što zaključujemo na osnovi natpisnog materijala, i u Saloni i Naroni.<sup>8</sup>

Idući prema sjeveru, u Parentiju, taj se broj nešto smanjuje i od 126 natpisa (isključivši kršćanske) 15 je natpisa u kojima se spominju oslobođenici, a to je nešto preko 11%. Sličan je omjer u sjevernoj i srednjoj Istri, gdje je od 205 natpisa 12 natpisa liberta, a na njima se spominju 24 osobe. Inače u popisu od 270 *nomina gentilicia* u istom području 11 su grčko-orijentalna, a od 209 *cognomina* 23 su grčko-orijentalna.

Par oslobođenika imamo i sjevernije, u području Caprisa ili Aegide (Kopra). To su: *P(ublius) Sardius P(ubli) l(ibertus) Prudens v(ivus) f(ecit)*, I.It. X/3, 33, Brda. Zatim: *T(ito) Caesaernio Macedonis l(iberto) Eucareo an(norum) XXII Helix pater fecit*, I.It. X/3, 36, Izola. Tito Cezernije bio je vjerojatno oslobođenik Tita Cezernija Macedona Kvinkijana, koji je bio *comes* cara Hadrijana i *consul suffectus* nepoznate godine. U Akvileji ima počasne natpise i povezan je s udrugom obrtnika (CIL V, 865, 866. A Degrassi u komentaru natpisa I.It. X/3, 36).

Treba zabilježiti prisutnost oslobođenika i u unutrašnjosti, u Buzetu (Pinquentum): *T. Statilius Tauri l(ibertus) Cladus, Statilia Tauri l(iberta) Quarta vivi fecere fideli l(iberto)*, I.It. X/3, 104. Bili su oslobođenici Sisene Statilija Taura konzula iz 16. g. posl. Kr., koji je imao posjede i oko Poreča, I.It. X/2, 9,225. Sudeći po natpisu: *T. Statilius Sisennae Tauri l(ibertus) sibi et suis*, I.It. X/2, 261, imao je posjede i u predjelu između Brkača i Motovuna.

U Parentiju također imamo kolegij augustala, koji su isto tako uglavnom oslobođenici i Grko-Orijentalci: *Cn(aeo) Flavio Secundo VI vir(o) Cn(aeus) Flavius Eros VI vir magister Augustalis fecit*, I.It. X/2, 18, Parentium. Natpis iz 1. st. posl. Kr.; *magistri Augustales* se više ne pojavljuju u natpisima poslije 1. stoljeća, kako napominje A. Degrassi u komentaru ovoga natpisa. Ostali su u slijedećim natpisima, zanimljivim po svojoj heleniziranoj onomastici: *Gavillia A. l(iberta) viva f(ecit sibi et) Gavillia [e A. l(ibertae)] sororibus [et A. Gavillio] A. l(iberto) Adelpho [VI viro] Augustali filio] et Gavilliae A. [l(ibertae) filiae]*, I.It. X/2, 20, Parentium. *C. Peppienus C. f. Macer an(nos) X nat(us) hic situs est. C. (Peppienus) C. l(ibertus) Andricus sex vir, Firmia M. f. Salvia vivi*, I.It. X/2, 21, Parentium. *C. Servilius Pansae l(ibertus) Tychius VI vir sibi et suis f(ecit). Servili [a ..t(estamento)] f(ieri) i (ussit)*, I.It. X/2, 24, Parentium. *[Ti. Volusius Ti. l(ibertus) Hermes Aug(ustalis) v(i)v(us)! F(ecit) sib(i) et Volusiae Chymene l(ibertae) et coniugi et Ti. Volusio Severo et Ti. Volusio Maximo fil(iis) meis et Ti. Volusio Stephano l(iberto) libertab(us)q(ue) meis poster(is)q(ue) eor(um)*, J. i A. Šašel, ILIug, 436, Parentium.

Izuzetak je među istarskim augustalima bio Publije Valerije, koji je bio ingenuus tj. nije bio libertin, a takvih je bilo u pojedinim gradovima srednje i sjeverne Italije:<sup>9</sup> *P(ublio) Valerio L(uci) filio Pup(inia) IIIIII vir(o) coniugi, P(ublio) Valerio P(ubli) filio Pup(inia) Tironi filio Voluntilia Paulla viva fecit*, I.It. X/3, 57. Aemonia (Novigrad). Budući da ocu nedostaje kognomen, to je titulus iz doba prije cara Nerona, a tribus Pupinia ukazuje da je pripadao kolegiju iz Tergeste. Istog je gentilicija, ali

kasniji: *Isidi sacrum. Ex monit(u) eius d(ono) d(edit) L(ucius) Valerius Memor VI vir Aug(ustalis). L(ocus) d(atatus) p(ublice)*, I.It. X/3, 1. Aegida – Kopar. Izidin kult su srećemo i drugdje u Istri; kao i prethodni bio je sevir u Tergeste.

Posebnu skupinu u Poli čine oslobođenici kolonije koji odatle nose gentilicij *Pollentius, -a: D(is) M(anibus) Pollentiae Processae col(oniae) Pol(ae) lib(ertae) Valerianus summarum dispensat(or) colibertae carissimae posuit*, I.It. X/1, 104, Pola. Usporedi i slijedeće puljske natpise na kojima se spominju *Pollentii*: 156, 320, 355, 356, 357, 358, 413. Njihovo gentilno ime dovoljno govori o pravnoj i životnoj vezanosti za svoj grad. Usporedi i poznati natpis s punim imenom kolonije: I.It. X/1, 85, Pola.

Imena pojedinaca u natpisima mogu nam poslužiti izravno ili neizravno za utvrđivanje njihova podrijetla.<sup>10</sup> I u histarskoj epigrafskoj ostavštini imamo izvjestan, nevelik, ali zanimljiv broj takvih natpisa. Na dvjema olovnim pločicama nađenim u jednom grobu u Puli, koje se datiraju u prvu polovinu 2. stoljeća u vrijeme careva Trajana i Hadrijana, sačuvan je niz imena službenika (robova?), na, po svoj prilici, nekom carskom imanju. Bilo je to svojevrsno udruženje tih ljudi među kojima se spominju po svojim dužnostima *colonus, dispensator, vilicus*. Zapisan je među ostalima i: *Anconius qui vilicavit*, I.It. X/1, 592a. U njegovom imenu sadržano je i njegovo podrijetlo, a to je grad Ancona na suprotnoj italskoj obali. *C. Valerius Priscus vestiarius Aquileiensis dedit*, I.It. X/III, 200, Boljun, uz svoje ime dodaje i svoje podrijetlo, što je česta pojava u natpisima. Ovaj Akvilejac, trgovac odjećom, vjerojatno je došao duboko u Istru radi nabavke vune za izradu svojih proizvoda. Tako, s pravom, tvrdi A. Degrassi u komentaru natpisa, suprotno mišljenju A. Calderinija, da je tu prodavao svoju proizvedenu odjeću, što ne treba sasvim isključiti. Vjerojatnija je, ipak, prva mogućnost, jer u jednom izrazito stočarskom i ovčarskom kraju, kakav je uvijek bio ovaj predio uz padine Učke i Čićarije, stanovnici su svoje potrebe podmirivali vlastitom proizvodnjom tkanina iz vune, koje su imali u izobilju. Histarska vuna bila je poznata u antici po svojoj kakvoći (uspor. Weiss, PWRE, VIII, 2113). Još nekoliko natpisa ilustrira važnost ove grane proizvodnje i njenu raširenost:

*Q(uinto) Catussio Severiano civi Gallo, negotianti vestiario, Flavia Fortunata coniugi incomparabili et Q(uintus) Catusius Flavianus patri benemerenti*, I.It. X/1, 163, Pola. U natpisu I.It. X/1, 174 Pola spominje se *faber pectinarius*, koji se dakle bavio čišljanjem vune i vjerojatno svim ostalim djelatnostima što ih je to uključivalo. Proizvodnja i rad s vunom obavljali su se na veliko u već spomenutoj valjaonici Julija Križogona u Poli, gdje su nađeni natpisi s posvetama Jupiteru, Silvanu, Nemezi i Mitri, I.It. X/1, 594–597, te u Barbarigi i na Malom Brijunu.

Geografskog je porijekla i ime *Asia*, koje je dosta rašireno, naročito kod oslobođenika: *A]lexand[er] v(ivus) f(ecit) sibi et Anniae Asiae concub(inae) et suis*, I.It. X/2, 26, Parentium; i u ovom dijelu Carstva, gdje je stizao veliki broj istočnjaka ono je indikativno za podrijetlo. *Calvio Fidentino*, I.It. X/1, 242, Pola. Fidentia, danas Fidenza, je grad u Galiji Cispadani između Parme i Placentije. Iz ovih predjela imamo i drugih pojedinaca, koje donosimo naprijed. Na natpisu koji bilježi imena nekolicine oslobođenika, Gaja Turpilija Feliksa, nalazi se i *Turpilia Etrusca*, koja u svome kognomenu ima naziv svog etničkog ili pokrajinskog podrijetla, I.It. X/1, 156, Pola. Isto podrijetlo ima i *L(ucius) Plexina Etruscus*, I.It. X/3, 49, Seget kraj Umaga. Ovo ime je dosta često u Italiji; inače je rijetko (uspor. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*,

188). Gentilicij *Plexina* također je etruščanskog podrijetla (Schulze, Lat. Eigenn., 89). U Istri susrećemo i druge gentilicije etruščanskoga podrijetla kao: *Volpinii*, *Palpellii* (Schulze, 206), *Tocernius* i drugi pojedinci podrijetlom iz šire povijesne Etrurije. Uspor.: *L. Ventimaris Lucumo*, I.It. X/3, 103, Piquentum – Buzet, Goričica (Schulze, Eigenn., 248 nota 6, 412).

Prirodno je da je u Histriji bila naglašena svijest o pripadnosti svome kraju. Na toj je osnovi izrastao i postojao kult histarske zemlje, *Terrae Histriae*, sa njenim svecištima.<sup>11</sup> Stoga nas ne čudi da pojedinci to ime uzimaju kao vlastito ističući time svoje podrijetlo. Ime Hister i Histria je inače dosta često u sjevernoj Italiji, što je i razumljivo obzirom na zemljopisnu blizinu (I. Kajanto, Lat. Cogn., 196. Schulze, Eigenn., 502, 592).

Najpoznatiji je, bez sumnje, bio osoba sjajne karijere zabilježene u natpisu: *Sex(to) Palpellio P(ubli) f(ilio) Vel(ina) Histro leg(ato) Ti(beri) Claudi Caesaris Aug(usti) proco(n)s(uli) pr(aetori) tr(ibun) pl(ebis) (decem)vir(o) stl(itibus) iudic(antis) tr(ibun) mil(itum) leg(ionis) XIII Gem(inae), comiti Ti(beri) Caesaris Aug(usti) dato ab divo Aug(usto), C(aius) Precius Felix Neapolitanus memor benefici*. I.It. X/1, 66, Pola. Bio je u Tiberijevoj najužoj pratnji u germanskom ratu 10–11. posl. Kr., konzul 43. i namjesnik Panonije 50.

Slijedeći je: *C(aius) Caulinius Sex(ti) f(ilius) Maximus, veteranus ex coh(orte) VIII pr(aetoria), sibi, Palpelliae Loebe uxori Sex(to) Caulinio Syro patri, Volti[di]ae Proce[ss]ae matri, Caulin [iae...]ae sor(ori), L(ucio), Cau [linio H]istro frat(ri), s(uis) o(mnibus) [lib(ertis) li] b(ertabusque?) t(estamento) f(ieri) i (ussit)*, I.It. X/1, 74, Pola. U poznatom natpisu I.It. X/1, 85, koji nam je sačuvao puno ime kolonije Pole, iza tog početnog imena slijede imena: *referentibus P(ublio) Muttieno Prisco i (C(aio) Marcio Histro (duo)vir(is)*.

Nisu ovo ime, međutim, nosili samo pripadnici viših slojeva, kao već spomenuti, već i oni iz nižih staleža kao: *Histria mater*, I.It. X/1, 407, Pola. Uspor. u Saloni: *Cincia Histrica*, CIL III 2580. *Decidius Hister* se nalazi na popisu već spomenutih, zaposlenih na carskom imanju I.It. X/1, 592a Pola. Iz roda Palpelijevaca, iako ne u izravnom srodstvu s konzulom je *Sex(tus) Palpell[ius] Hister mil[es] leg(ionis) IIII Fla(viae)*, I.It. X/1, 76, Pola. Uspor. u Dalmaciji: *T(itus) Octavius T(iti) f(ilius) Vel(ina) Hister, vet(eranus) leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis)*, CIL III 9709, Siculo – Salona, koji je po svome tribusu Velina bio podrijetlom iz Pole.

*Ionicus, Ionica* jedno je od veoma raširenih imena u starome svijetu i može označavati grčko-jonsko podrijetlo. U Puli: *Claudi Cervoni Ionici lib(erti)...*, I.It. X/1, 254, Pola. *D(is) M(anibus) Theseus R. Ionice*, I.It. X/1, 398, Pola. *Calpurnia C(ai) f(ilia) Secunda C(aio) Calpurnio Proculo [e]t matri L(uci) Callami lib(ertae) Ioni(a) fec(it) sibi et suis[s]*, I.It. X/3, 47, Seget kod Umaga.

Podrijetlo osobe u lijepom natpisu iz Poreča je jasno: *D(is) M(anibus) Coeliae M(arci) f(iliae) Marciae Isseae Canti Septimiani uxoris hic sunt sita ossa. Huius sanctitati funus publ(icum) decr(etum)*, I.It. X/2, 17, Parentium. Celija Marcija Isejka dobila je dakle javni sprovod o trošku zajednice. Vjerojatno se radi o supruzi Lucija Kantija Septimina, flamina i patrona kolonije Parentij i nosioca niza drugih časti (A. Degrassi u komentaru natpisa Isseae). Bila je dakle porijeklom sa lijepog otoka Isse – Visa u srednjoj Dalmaciji. Da su tamošnji otočani stizali do Istre i susjednih pred-

jela potvrđuje i natpis iz Akvileje: *[Flaviu]s Pharius qui [et Vita]llis*.<sup>12</sup> Flavije Farij je bio ugledni časnik, koji je na kraju karijere umro u Akvileji, a bio je s Pharosa – Hvara, Issi susjednog otoka. Brusin je natpis datirao u 4. stolj.

*M(arcus) Liburnius M(arci) l(ibertus) Anchialu[s]*, I.It. X/1, 313, Pola. U gentiliciju *Liburnius* ne možemo sa sigurnošću vidjeti eventualno porijeklo iz Liburnije. Ovaj inače dosta česti gentilicij u Istri je zabilježen samo na ovome natpisu. U ovome obliku gentilicij bi imao više sociološko-stalešku nego li etničku konotaciju kako to smatra M. Suić,<sup>13</sup> ali kako je jedini u Istri donosim ga jer može imati etničku oznaku. Zanimljiv je i kognomen *Anchialus*, koji znači pomorski, ali je i ime dvaju gradova – jednog u Traciji (Bugarskoj) a drugog u Ciliciji (Turska). Prema Stjepanu Bizantincu jedna je *Anchiale* bila i na našoj obali u 6. st. pr. Kr., možda na ušću Neretve ili na Hvaru.

Svoje podrijetlo, da ne bude sumnje, ističe već spomenuti *C(aius) Precius Felix Neapolitanus*, koji je postavio natpis svom znamenitom patronu Sekstu Palpeliju Hustru, I.It. X/1, 66, Pola.

Orijentalnog je podrijetla: *Modia L(uci) l(iberta) Prugia. Modia L(uci) l(iberta) Hilara, L(ucius) Modius L(uci) l(ibertus) Pamphilus vivos fecit sibi et suis sexvir*, I.It. X/1, 116, Pola. *Prugia* = *Phrygia*. Kognomen *Phrygius*, -a, češći je na istoku, a susreće se pojedinačno u Italiji i na zapadu.<sup>14</sup> Već u početku rasprave smo naveli jednog Efežanina i jednog Sirca iz Neapolisa; mislim da i za Modiju možemo pretpostaviti stvarno frigijsko podrijetlo. Jednu Prugiu imamo i u Poreču: *Prugia Cn(aei) Mag(ni) ser(va)*, I.It. X/2; 193, Parentium.

*T(ito) Galgestio Syntropho Aug(ustali) Polae, Galgestia Pergamis marito pientissimo*, I.It. X/1, 110, Pola. *Pergamis* svojim kognomenom asocira na znamenitu maloazijsku metropolu Pergamon.

*Salamina Aug(usti) ser(vus)*, I.It. X/1, 60, Pola. *Salamina* je poznati otok u Saronskom zaljevu ispred Atene, a istoga je imena i cvatući glavni grad antičkog Cipra.

*Genio Lib(eri) Aug(usti) sac(rum), L(ucius) Salonius Severus*, I.It. X/2, 2, Parentium. Kao gentilicij *Salonius*, -a se javlja u samoj Saloni, CIL III 8752, te u Italiji i na zapadu (Schulze, Eigenn., 224. G. Alföldy, PN, s.v.). U Dalmaciji se javlja i kao kognomen u Saloni i na Hvaru (CIL III 2548, 2507, 8639, Salona, 3091 Hvar).

*P(ublius) Sardius P(ubli) l(ibertus) Prudens*, I.It. X/3, 33, Brdo kod Kopra. Gentilicij izveden iz imena grada Sarda, glavnog grada pokrajine Lidije u Maloj Aziji. Uspor. *Sardia Artemisia* u Akvileji, CIL V 1365. Istoj kategoriji pripada i slijedeća osoba: *G. Lorentius Tesifon vivos posuit sibi*, I.It. X/3, Aegida – Kopar. Kognomen *Tesifon* umjesto *Ctesifon*, po poznatom gradu na rijeci Tigrisu, sjeverno od Babilona, odakle možda i potječe naš G. Lorentij. Svojim imenom, koje je i jedino takvo urezano u kamen, označila je svoje tergestinsko – tršćansko podrijetlo na svom puljskom titulu žena: *Tergeste*. I.It. X/1, 176, Pola.

*Maxuma Umbria v(otum) s(olvit)*, I.It. X/1, 651; mala ara nađena na Golom brdu (Moncalvo) između Rovinjskog Sela i Šošića. Kao gentilicij raširen u Umbriji i ostaloj Italiji (Schulze, Eigenn., 257), a nalazi se i u Dalmaciji (G. Alföldy, PN, 130). Umbrija kao i Etrurija su relativno blizu Istri.

U Poli je završio svoje dane i drugi jedan Italik: *M(arcus) Postumius Veronensis*, I.It. X/1, 171, Pola, čiji kognomen ukazuje na izravno podrijetlo Marka Postumija,



a to je grad Verona. Kao gentilicij u obliku *Veronius* čest je u sjevernoj Italiji, drugdje je rijedak. Ima ih par u Dalmaciji (Schulze, *Eigenn.*, 67, 278. G. Alföldy, PN, 135).

U ovom, doduše nevelikom, broju od 17 imena (isključivši domaće Histre i ponovljena imena), ipak se mogu uočiti makar u malom, pravci kretanja ljudi i žena, koji su na različite načine došli, bilo sami, bilo da su potekli od roditelja ili ranijih predaka, koji su bili stigli ili dovedeni iz bližih i daljih gradova i zemalja. Tako su u živom i bučnom gradu kakav je antička Pola morala biti u danima svetkovina i po svome lučkome prometu, sudjelovale različite skupine i pojedinci, o čemu svjedoči bogata arheološka spomenička i epigrafska ostavština. Od Babilona i Sirije do Male Azije, preko Grčke i Dalmacije do Italije i Galije, u gotovo podjednakom broju i omjeru (8 Grko-Orijentalaca prema 9 Zapadnjaka) na natpisima su ostala imena ljudi i žena raznolikog podrijetla i udaljenih društava i civilizacija, što ih je *pax Romana* stapala u cjelovitosti svoga pravdnoga građanskoga i državnoga sustava. Iza svakoga od ovih imena stoji ljudska osoba sa svojim životom, patnjama i radostima na putu svoga postojanja. Njihove životne priče nažalost nema nam tko ispričati, kako je zapisao Salonitanac Gaj Utije na spomeniku svome bratu Publiju Utiju i njegovoj supruzi Klodiji Fausti: *Stat lapis et nomen vestigia nulla* – Kamen stoji sad sam, i ime; nikakav trag (D. Rendić-Miočević, *Carmina epigraphica*, Knjiž. krug., Split 1987, 164-5). Kozmopolitizam histarskog življa ogleda se i u njihovim kultovima, što je naravno posebno i složeno pitanje.

Jedna veoma važna skupina ljudi, koja višestruko i sudjeluje i utječe na život antičkih zajednica, jesu vojnici, bilo oni u djelatnoj službi bilo isluženi veterani. I jednih i drugih ima u Istri, iako u manjoj mjeri nego li što bi to možda očekivali, ali zato su nam još važniji i zanimljiviji oni koji su nam ostavili spomen o sebi u svojim natpisima. Od oko 1200 natpisa u dijelu Istre koji spada u X regiju, 32 su vojnička natpisa i to 20 legionarskih, 11 pretorijanskih i 1 vojno-mornarski, što bi kao cjelina iznosilo oko 2,6% od cjelokupnog sačuvanog natpisnog materijala. U Puli imamo 9 legionara i 2 pretorijanaca, u Parentiju 7 legionara, 5 pretorijanaca i 1 časnika mornarice, a u sjevernoj Istri 4 legionara i 4 pretorijanca. U dijelu Istre preko Raše imamo samo dva legionarska natpisa CIL III 3051 – leg. VIII Augusta, CIL III 3052 – leg. XI Cl. p.f., oba iz Albone – Labina.

Razmotrit ćemo ove natpise da vidimo što nam mogu reći pojedinačno i u cjelini. Najuglednija osoba na ovim natpisima svakako je, već prije spomenuti Sextus Palpellius Hister, koji se u svojoj blistavoj karijeri uspeo do najužeg carskog kruga i državnog vrha. Bio je Histranin iz Pole, kako to sam iskazuje svojim kognomenom, a to potvrđuje i njegov gentilicij Palpellius, jedan od najuglednijih rodova antičke Pole. Palpellii su čini se bili skloni vojničkoj službi, jer imamo još dvojicu vojnika: *Sex(to) Palpell[io] Sex(ti) f(ilio) Regu[lo] veterano l(eg(ionis)) VII Claudia[se] ex benefici [ar(io)] consular [i] Sex(tus) Palpell[us] Hister mil[es] leg(ionis) IIII Fla(viae) filius [f]f[er]e[re] [cit]*, I.It. X/1, 76, Pola. Natpis je datiran poslije 70, kada je legija IV Flavia bila osnovana i to vjerojatno ne dugo nakon toga. Otac je, naime, bio veteran VII legije, koja je u ovo doba tj. od 62. već u svome stalnome logoru u Viminaciju u Meziji. Nisu svi Palpellii od konzulara iz prvog natpisa, već potječu i od njegova brata C. Palpelija Klodija Orijunda CIL V 533 (B. Forlati Tamaro u komentaru natpisa). Iz Pole su i Gaj Kaulinije Maxim, veteran VIII pretorijanske kohorte i njegov brat

Lucije Kaulinije Hister (vidi natpis gore) I.It. X/1, 74, Pola. Gaj Kaulinije je odslužio u privilegiranoj carskoj pretorijanskoj gardi, vratio se u svoj grad i tu se vjenčao s jednom Palpelijom.

*L(ucius) Campanius L(uci) f(ilius) Pol(lia) Verecundus [ve]teran(us) leg(ionis) IIII Scythi(cae) signifer, (centurio) c<o>ho(rtis) [C]isipadensium, [tes]tamento fieri iussit, I.It. X/1, 644.* u području Karojbe kraj Rovinja. *Pol(lia)* je bila tribus Parme i Mutine, pa tu treba tražiti i podrijetlo našeg Verekunda, koji je od veterana bio promaknut u centuriona cispadanske kohorte. Natpis se datira u 1. stolj. posl. Kr. Kohorta je bila u vojsci Mezije 93. god. posl. Kr.

*[La]r[ti]o? T(iti) F(ilio) [Vi]ndici, [mi]ll[iti] leg(ionis) IV F(laviae) f(elicis) [Ae]milia Th[al]ajmis mater. I.It. X/1, 75, Pola.* Natpis se datira u kraj 1. stoljeća na osnovi oblika slova i same are, te legijskog nadimka *felix*, koji se javlja u starijim natpisima ove legije u Dalmaciji.

*[A]urelio [...] Gutoni mil(iti) leg(ionis) II Italicae stip(endiorum) XXIII, Tere(n)tius Lucianus signifer leg(ionis) s(upra) s(c)ripta(e) contubern(ali) fecit, I.It. X/1, 73, Pola.* Gentilicij Aurelius ukazuje na vrijeme poslije cara Karakale (211–217.). Kognomen *Gutonus* ili *Gotonus* ukazuje na moguće gotsko podrijetlo. Legio II Italica osnovana je oko 165. u vrijeme Marka Aurelija.

*C(aius) Set(tidius) C(ai) f(ilius) Pup(inia) Fir(mus) praef(ectus) coho(rtis) IIII Thrac(um) Sy(r)iacae], trib(unus) mil(itum) leg(ionis) V Maced(onicae) q(uaestor) urb(anus). Palpellia Sex(ti) fil(ia) Antonilla cliens, I.It. X/1, 67, Pola.* otok Sv. Andrije. *Settidii* su bili jedna od vodećih puljskih obitelji, a ovaj je čini se bio njen rodonačelnik. Uspor. *Ianuarius C. Settidi Firmi libertus, I.It. X/1, 386, Pola.* Natpis se datira u 1. stolj. posl. Kr. Zanimljivo je da mu je štićenica jedna Palpelija, što govori o povezanosti dvaju uglednih rodova u gradu. V Makedonska legija je stacionirana stalno u Oescusu (Gighen) u Meziji, osim 62–71, kada je sudjelovala u kampaњama na Pontu, u Armeniji i Palestini (Ritterling, PWRE, XII, 1. col. 1574 i d.).

Na ulomku jednog arhitrava sačuvan je dio cursus-a uglednog funkcionera, koji je bio: *[... X vir stlitibus] iudicandis trib(unus) mil(itum) leg(ionis) ... I] III vir viar(um) curan[da]r(um) donatus ve] xill[o] hast(a) pura quae[st]or[um]...*, I.It. X/1, 69, Pola. I. stoljeće posl. Kr.

Čitav niz najvažnijih funkcija obnašao je u Poli: *L(ucius) Menacius Vel(ina) Priscus equo publ(ico) praef(ectus) fabrum aed(ilis) duo(vir), duo(vir) quinq(uennalis) trib(unus) mil(itum), flamen Augustor(um) patron(us) coloniae aquam Aug(ustam) in superiorem partem coloniae et in inferiorem impensa sua perduxit et in tutelam eius dedit (sestertium quadringenta milia), I.It. X/1, 70, Pola.* Natpis je iz doba M. Aurelija i L. Vera (161–169.). Ovaj za Polu toliko zaslužni građanin i funkcioner bio je bez sumnje i rodom iz nje.

Istaknute vojničke zasluge morao je imati i zaslužni član još jednog od najstarijih i najuglednijih rodova antičke Pole, Sergijevaca, čiji slavoluk i danas stoji usred grada. Podigla ga je u čast svojega supruga Lucija Sergija, čiji je kip stajao po sredini na vrhu slavoluka, tako i sina Lucija Sergija Lepida i šurjaka Gneja Sergija, *Salvia Postuma Sergi uxor.* Njen sin, čiji je kip stajao po sredini atika, bio je *aedilis* i *tribunus militum leg. XXIX, I.It. X/1, 72, Pola.* Ta je legija sudjelovala u bitci kod Akcija 31.

pr. Kr. i zatim, Augustovom vojničkom reformom, raspuštena. Smatra se da je slavoluk bio podignut između 25–10. pr. Kr. Nema sumnje da je Lucije Sergije Lepid, koji se borio na strani pobjednika Oktavijana dobio svoj dobar dio plijena nakon bitke kod Akcija i to pored ostalog i robova Grka, Orijentalaca i drugih koji su bili na poraženoj strani, zarobljeni na čvrstim i velikim egipatskim lađama Antonija i Kleopatre, te u četama na kopnu. Dijelom tog naslijeđenog bogatstva mogla je Salvija Postuma podići ovaj slavoluk. Svakako i Salviji i Postumi, kao i Sergiji bili su najugledniji pripadnici najvišeg staleža u Poli i Histriji. A. Degrassi je izrazio mišljenje da su pripadali krugu onih prvih kolonista, koji su u Polu bili stigli već sredinom 1. stolj. pr. Kr., točnije nakon bitke kod Filipa 42. pr. Kr.<sup>15</sup>

Još jedan visoki funkcioner i vojnički uglednik je: *C(aio) Praecellio C(ai) fil(io) Pap(iria) Augurino Vettio Festo Crispiniano Vibio Vero Cassiano c(larissimo) i(uveni) triumviro capitali trib(uno) leg(ionis) VII Gaem(inae) patrono [splendidissimae col(oniae) Aquil(eiensi) et Parent(i)norum, Opiterginor(um), Hemonens(ium), ordo et plebs Paren(tinorum) aer(e) c(o)l(lato). L(ocus) d(at)us d(ecreto) d(ecurionum)*, I.It. X/2, 8. Parentium, izvan grada kod crkve Sv. Ivana od livade. Datira se u kraj 2. i početak 3. stoljeća. Bio je dakle pored ostalog i patron triju kolonija. Parentij je i inače bio povezan s Akvilejom i Emonom. Tit Velije Onesim augustal u Parentiju bio je i Vvir i augustal Emona i Vvir Akvileje. CIL III 3836.

Oštećeni, mali ulomak natpisa nekog centuriona nepoznate legije iz kararskog mramora: ...] *Q[...]* (*centurio*) *leg(ionis) III[...]* *amic[...]* I.It. X/2, 13, Parentium.

*C(aio) Fabio T(iti) fil(io) veterano legionis XI, stipendiorum XXVIII, T(itus) Fabius frater fecit*, I.It. X/2, 204, Sv. Lovreč. Natpis je iz razdoblja prije 42. jer legija nema počasnog naziva *Claudia pia fidelis*, što ga je te godine od cara dobila. U ovoj je legiji ratovao i miles iz slijedećeg natpisa:

*M(arco) Mor(ano) fil(io) Voltiom[no patri] Apiaria[e fil(iae)] Tertiae m(atri) M(arco) Morano [M(arci) fil(io)] Rufo fratri opt(ioni) leg(ionis) VIII [.] Morano M(arci) fil(io) fratris] militi leg(ionis) XI, L(ucius) Moranu [s M(arci) fil(ius)...] v(i)vus [fecit]*, I.It. X/2, 252, groblje sv. Andrije u Karojbi. Natpis je prije 42. g. Morani su bili iz Istre sudeći po očevom kognomenu Voltiomnus i gentiliciju majke Apiarije.

Slijedeći vojnik, odnosno veteran, također je služio u IX legiji: *L(ucius) Vinusius L(uci) fil(ius) veter(anus) leg(ionis) VIII triumph(alis) Septumiae P(ubli) fil(iae) Sabinae uxori, Vinusiae Tertullae fil(iae) anno(rum) X*, I.It. X/2, 242, Žudetici. Veoma stari natpis *legionis IX Hispanae* ili *Hispaniensis*, koja se jedino u ovom natpisu naziva *triumphalis* (ili *triumphatrix*), a taj bi naziv bila dobila isklicanjem vojnika nakon bitke kod Akcija 31. pr. Kr. ili još ranije, kada je 43. pr. Kr. ušla kao pobjednička Oktavijanova legija u Rim (App., *Bell. civ.*, IV, 7. Uspor. Ritterling, PWRE, XII, 2, 1664). Svakako, Lucius Vinusius je jedan od najranijih poznatih nam istarskih veterana.

*P(ublius) [Te]dus P(ubli) fil(ius) Pup(inia) Valens Terg(este) signifer leg(ionis) IIII Flaviae felicis, donis don(at)us torquib(us) armillis phaleris, t(estamento) f(ieri) i(ussit)*, I.It. X/2, 252, Karojba na groblju. Natpis je iz kraja 1. stolj. posl. Kr. Ovo je treći vojnik iz Istre koji služi u ovoj legiji. Odlikovanja spomenuta u natpisu

dobijali su vojnici i časnici u carsko vrijeme sve do Septimija Severa (A. Degrassi u komentaru natpisa). Pupinia je tribus Tergeste.

Slijedeći je, nažalost, bezimena natpis: ...qui[no]n(uennalis) tr(ibunus) mil(itum), (centurio) [... pos]uit nomin[e] suo et ...a] e C(ai) f(iliae) uxs[or]is], I.It. X/3, 3, Aegida – Kopar. Po svojoj prilici bio je tergestinski *quinquennalis*. *Tribunus militum* bez oznake legije se obično nalazi u starijim natpisima (A. Degrassi u komentaru natpisa).

C(aius) Titius C(ai) f(ilius) Volt(ilia) Vienna veteranus leg(ionis) XV Apol(linaris), I.It. X/3, 31, Pomjan kod Kopra. Natpis je iz sredine 1. stolj. posl. Kr. Gaj Titije je podrijetlom iz grada Vienne (danas Vienne južno od Lyona) u Galiji Narbonensis. XV legija u ovo doba služi u Panoniji. Jedan broj njenih veterana završio je svoj život u Akvileji.

L(ucius) Papius Marcellinus v(ivus) f(ecit) [sibi] et Mu [... a] e Secu [ndina] e uxor(i) lib(ertis) lib(ertabus) [et post(eris) eorum. Vet(eranus) l(egionis) p(rimae) It(alicae)], I.It. X/3, 39, Portorož. Lucije Papije Marcellin postavio je nadgrobni spomenik još za života sebi, svojoj ženi i svojim vjerojatno brojnim oslobođenicima i oslobođenicama i njihovim potomcima. Natpis je iz kraja 1. ili početka 2. stolj. posl. Kr. Legio I Italica osnovana je 6. posl. Kr., a nalazila se u vojsci Donje Mezije (Ritterling, PWRE, XII, 2, 1408).

Cl(audi) Tocerni Maximi mil(itis) leg(ionis) II Ital(icae) stipendior(um) V, libr(ari) co(n)s(ularis), annor(um) XXIII, mensium VIII, dier(um) VI. C(aius) Tocernius Hermeros pater filio carissimo, I.It. X/3, 54, Emonia – Novigrad. Natpis je iz kraja 2. stolj., jer je legija bila osnovana 165. g. Ovo je drugi vojnik ove legije; jednog smo već naveli (I.It. X/1, 675 – Aurelije Guton). Bio je *librarius consularis*, jedna ne sasvim jasna funkcija u uredu namjesnika. (Uspor. Domaszewski – Dobson, Die Rangordnung der römischen Heeres,<sup>2</sup> Köln – Graz 1976, 37. Bilabel, PWRE, XIII, 138). *Tocernius* je gentilicij etruščanskog porijekla (Schulze, Eigenn., 245).

Pored legijskih zapovjednika i vojnika i pripadnici privilegiranih pretorijanskih kohorata vraćali su se u Istru ili dolazili da se tu nasele. Već smo gore naveli Gaja Kaulinija Maxima iz VIII kohorte (I.It. X/1, 74, Pola). Slijedeći su:

C(aius) Furius C(ai) f(ilius) Arn(ensis) Gemellus mil(es) coh(ortis) IIII pr(aetoriae) t(estamento) f(ieri) i(ussit), I.It. X/1, 675, Nesactium – Vizače. Kako je ovo jedini Furius u istarskim natpisima, nije sigurno i njegovo istarsko podrijetlo. Arnensis je tribus Clusiuma u Etruriji, a kasnije i par kolonija u Mauretaniji.

Istarsko je podrijetlo vjerojatno za: L(ucius) Pontius L(uci) f(ilius) Vel(ina) Rufus veteran(us), mil(es) c(o)ho(rtis) VII prae(toriae) an(n)is XIII isde(m) haruspex, v(ivus) f(ecit) sibi et suis, Paeciliae P(auli) f(iliae) Paulae uxori suae, I.It. X/2, 237, Markovac kod Poreča. Iz ovoga natpisa saznajemo da su i pretorijanske kohorte, poput onih vigila, kao i legija, imale svoje službene haruspexe, koji su proricali po utrobi zaklanih životinja (Domaszewski – Dobson, o.c., 14, 16, 37, 39. Ze gentilicij Paecilia: Schulze, Eigenn., 204).

L(ucius) Arius L(uci) f(ilius) Proculus miles speculator praet(orii) milit(avit) annos X, vix(it) annor(um) XXIX T(itus) Arius L(uci) f(ilius) fratri suo v(ivus) f(ecit), I.It. X/2, 10, crkva Sv. Ivana kod Poreča. Natpis je iz prve polovine 1. stolj. posl. Kr., jer je brat T. Arije bez kognomena. *Speculatores praetorii* bili su elitni dio carske

gardé, njih 300 na broju, izabrani iz svih kohorata pretorijanaca; bili su čuvari carske osobe tj. boravili su u njegovoj neposrednoj blizini (Domaszewski – Dobson, o.c., 20).

*L(ucio) Ario L(uci) f(ilio) mil(iti) praet(orii) annor(um) X[...] C(aio) Ario L(uci) f(ilio)* [...], I.It. X/3, 75, Sv. Petar na Kršu kod Buja. Natpis je danas izgubljen. P. Sticotti, Atti e mem. soc. istr., 30, 1914, 115, vidi u ovom Ľ. Ariju, čije bi podrijetlo bilo iz Akvileje, oca L. Arija Prokula iz gornjeg porečkog natpisa.

*P(ublio) A[...] A[...] mil(es) c(o)h(ortis) [...] m(il)itavit an(-nos)...] vix(it) [an(nos)...]*, I.It. X/2, 11, crkva Sv. Marka kod Poreča. Bez podataka zbog velike oštećenosti.

Na jednoj brončanoj ploči rimske vojničke diplome od 1. II 194. za carevanja Septimija Severa (193–211.) zabilježene su 4 *cohortes urbanae*, među njima je i *cohortes X urbana* i njeni pripadnik: *L(ucio) Vespennio L(uci) fil(io) Pol(lia) Proculo Faventi(a)*, I.It. X/3, 46, Humagum – Umag. U ovoj se diplomi po prvi put odvajaju u otpuštanju iz službe kohorte urbane od onih pretorijanskih, što je kasnije pravilo (A. Degrassi u komentaru natpisa). Lucije Vespensije Prokul je bio iz Faventije, danas Faenza, koja je bila upisana u tribus Pollia, a to je i tribus kolonija Mutine, Parme i Eporedije.

*D(is) M(anibus) L(ucius) Gallius Silvester mil(es) c(o)h(ortis) II praet(or)iae sibi et parentibus ex (sestertium quattuor milibus) t(estamento) f(ieri) i(ussit)*, I.It. X/3, 124, Rottium – Roč.

Iz Roča je i ulomak natpisa na kojem je vjerojatno također veteran pretorijanac: *[Api?]ar(io) Ser(eno?) [et...]aviae [...] vet(eranus?) pr(aetori?) [...]ma[...]*, I.It. X/3, 125, Rotium – Roč.

Svi ovi vojnički natpisi, što smo ih do sada naveli, nađeni su u središtima na obali, s izuzetkom braće Morana iz IX i XI legije iz Karojbe, te Lucija Vinusija iz Žudetića. Ali, kako su to u stvari predjeli, koji su praktički blisko zaleđe obale, to su dva natpisa iz Roča, jedini vojnički natpisi iz dublje unutrašnjosti Istre. Sličan raspored susrećemo, više manje, i u drugim pokrajinama, gdje veterani biraju gradska središta ili njima bliža područja. Takav je slučaj i u pokrajini Dalmaciji, oko Salone, Iadera, Narone, te Aequuma, gdje su veterani uglavnom bili koncentrirani. Građanima veteranima ističe se i kolonija Akvileja, gdje su se rado naseljavali i gdje je broj njihovih natpisa naročito visok u cjelokupnom postotku natpisa. Već sam ranije istaknuo srazmjerno mali broj vojničkih natpisa u odnosu na cjelokupnu natpisnu ostavštinu Istre. Teško je u potpunosti odgovoriti koji su razlozi i uzroci tome. Mislim da možemo pretpostaviti da uzrok leži u posebnim povijesnim, gospodarskim i zemljopisnim uvjetima i stanju ovoga poluotoka. Istra je relativno rano bila osvojena po Rimljanima i možemo pretpostaviti da je najveći dio njenih plodnih površina činom osvajanja postao rimskim vlasništvom. Ono što je bilo preostalo dovršeno je za internog koloniziranja od sredine 1. stolj. pr. Kr., kada se sve površine premjeravaju i limitiraju u katastrima kolonija Pole, Parentija i Tergeste. Radi se, u prvom redu, o najplodnijim i za obradu najpovoljnijim zemljištima, na kojima niču prostrana poljoprivredna imanja sa središtima u udobnim ladanjskim vilama, gdje se razvijaju ono-vremene proizvodne tehnologije ulja, vina i drugih različitih proizvoda. Veliki dio ovih imanja nalazio se u posjedu careva i njihovih prijatelja i suradnika. Naročito već

za Augusta i uglednika iz njegova kruga, prijatelja i štitićenika kao što su bili Cilnije Mecena, Statilije Taur, Kalpurnije Pizon i drugi čija nam se imena nisu sačuvala. Kako se odvijao proces stvaranja tih imanja nije nam poznato. Možemo pretpostaviti da je u carskom, odnosno princepsovom posjedu, ostao dio agera, koji je bio *ager publicus* još prije stvaranja kolonijskog agera na pr. Pole. Jasno je da su Italici ovdje i ranije dolazili i bili prisutni i imali svoje organizacije i strukture, kao na pr. *conventus*, kao što je bio slučaj u Saloni prije nego li je postala kolonija, kao što je i *Parentium* bio *oppidum civium Romanorum* kao i Aegida (Plin., *N.h.*, III, 19, 129) prije nego je došlo do osnutka kolonije u Parentiju.

Opseg ovih velikih imanja bio je takav, da se na njima razvila čitava jedna populacijska struktura, što je tako uočljivo u nizu gore navedenih sačuvanih natpisa i drugih spomenika. Od raznovrsnih upravnih i stručnih činovnika i radnika, preko kolona do robova, to je pučanstvo živjelo u funkciji i od funkcioniranja ovih posjeda. Ono što nije za sebe uzeo princeps i posjednički vrh države, pokupili su pripadnici staleških vrhova u samoj Istri. Neki su od njih, kako smo vidjeli, bili članovi i izravni suradnici carskoga vrha u upravi države, kao Sekst Palpelije Hister, Lucije Sergije Lepid, Gaj Aetidije Firm, Lucije Menacije Prisk, Gaj Precelij Augurin i drugi. Svi su ovi visoki časnici i funkcioneri pripadnici senatorskog i viteškog staleža i imaju vodeće funkcije u svojim gradovima i sredinama u koje se ili vraćaju ili dobijaju posvetne natpise. Oni su patroni kolonija i to po više njih odjednom, kao na pr. Gaj Precelij Augurin; zatim su edili, flamini, prefekti *fabrum* itd. U tom su smislu ovi vojnici na visokim položajima staleški i gospodarski dominantni čimbenici (*honestiores*) u čitavoj regiji. To naročito vrijedi za prvu kolonijsku fazu, pa sve do početka 2. stoljeća, kada se ovi natpisi gube da bi se ponovno javili za cara Marka Aurelija (161-180.) u naročitoj povijesnoj situaciji, kada je Rimsko Carstvo bilo veoma ugroženo na europskim sjevernim granicama provalama Kvada i Markomana, a na istoku od Parta. Markomanska opasnost je bila zaprijetila i Istri. Posljednji vojnički natpis u Istri je onaj Aurelija Gutona iz početka 3. stolj., nakon cara Marka Aurelija Antonina Karakale (211.-217.). Aurelije Guton je bio vojnik II Italske legije, koja je i bila osnovana u vrijeme kvadsko-markomanske opasnosti, oko 165. godine.

Od 20 natpisa što se odnose na pripadnike legija, samo su šestorica na njima obični milites, odnosno veterani. Ostali su tribuni, praefecti, signiferi, centurioni, te jedan *optio* i *librarius*. A simptomatično je da su, s izuzetkom Aurelija Gutona i vojnika iz legije IV Flavije, svi vojnici ili veterani iz prve polovine 1. stoljeća posl. Kr. Među njima, kao najstarijeg, treba izdvojiti Lucija Vinusija, veterana iz legije IX *triumphalis*.

Podrijetlo (*origo*) ovih vojnika je pretežno u samoj Istri (Morani, Palpellii, Setidii), te sjevernoj Italiji, a najudaljeniji je iz Vienne u Galiji *Narbonensis*.

Slično je i s pripadnicima pretorijanskih kohorti, kojima je već i služba u tim jedinicama značila povlašten položaj. I oni se, međutim, po završenoj službi vraćaju u rodni kraj i ostaju najradije na njegovoj obali ili pak odlaze tamo odakle su vjerojatno i potekli, kao Lucije Galije Silvester, koji u Roču u unutrašnjosti poluotoka sebi i roditeljima postavlja lijepo izrađeni, rozetama i akantom ukrašeni kameni cipus od četiri tisuće sestercija.

Uočljivo je i karakteristično, da među ovim vojničkim istarskim natpisima nema nijednog pripadnika tzv. pomoćnih jedinica tj. augzilijarnih kohorata. Istra kao da je bila rezervirana za domaće časnike i veterane uz nekog Italika. I onaj jedini pripadnik carske flote u Ravenni, Tit Abudije Ver iz Parentija (I.It. X/2, 4) bio je u njenom vrhu kao zamjenik njenog zapovjednika (*post subpraefect(uram) classis Ravenn(at)is*).<sup>16</sup>

Naše poznavanje antike zapadne istarske obale u cjelini ukazuje da je ta obala imala svojevrsan ladanjski karakter, kao što ga uostalom ima i danas. Duž čitave te obale i u njenom zaleđu, nižu se kao u lancu ostaci velikih i raskošnih ladanjskih građevina (*villae rusticae*), *različitih domaćih istarskih i italjskih dostojanstvenika i posjednika (honestiores)*. Velika imanja služila su ovoj klasi za lagodno uživanje i dohodak u isto vrijeme. Vila u zaljevu Verige na Velikom Brijunu spada u jedinstvene i najljepše primjere takvih građevina u čitavom Rimskom Carstvu i može se usporediti sa sličnim, čuvenim carskim i senatorskim ladanjskim građevinama u Bajama i drugdje u Napuljskom zaljevu.

Kada sve to znamo, onda nas ne iznenađuje, da je u ovome kraju bio »zatočen« ili možda čak i sam odabrao svoje boravište *Publius Aelius Rasparaganus*, kralj sarmatskih Roksolana, najvjerojatnije u vrijeme cara Hadrijana, koji je pobijedio Roksolane 117. godine na Dunavu u Daciji (Vita Hadriani, *Script. hist. augustae*, 6, 8), pa je 118. vladar Roksolana postao rimski vazal. Dva natpisa sačuvana u Puli, na poklopcu sarkofaga, odnose se na tu kraljevsku osobu iz dalekih istočnih stepa, te na njegovu ženu i sina: *P(ublio) Aelio Rasparag[a]no regi Roxo[la]noru[m] u(xor) v(iva) f(ecit)*, I.It. X/1, 153, Pola. I drugi natpis: *P(ublius) Aelius Peregrinus regi Sarmatorum Rasparagani filius*, I.It. X/1, 154, Pola.

Ovaj ladanjski karakter i gustoća naseljenosti ovoga kraja, vjerojatno su bar dijelom i uzrok gradnji jednog u osnovi hipertrofiranog i predimenzioniranog amfiteatra za oko 23.000 posjetilaca. Puljski amfiteatar je po veličini šesti u carstvu. Veći su od njega oni u Rimu, Capui, Veroni, Arlesu i Cataniji.<sup>17</sup> Istoj svrsi su služila i dva kazališta, manje unutar, a veće izvan gradskih zidina. Za velikih priredbi slijevali su se ovdje posjetitelji i gledatelji iz čitave ladanjske južne i zapadne Istre, a zasigurno nisu izostajali ni oni iz unutrašnjosti poluotoka. Moramo tek zamisliti, kako je u tim danima izgledala stara Pola s tim mnoštvom ljudi, koje je trebalo prihvatiti, smjestiti i nahraniti, pa i liječiti u nezgodama i bolestima, koje su se javljale. U Puli se spominju i dva antička liječnika: *M(arcus) Atius Caius archiater sibi et Iuliae Primae coniugi incomparabili, v(ivus) p(osuit) s(ibi)*, I.It. X/1, 161, Pola; *D(is) M(anibus) P(ublio) Coesio Ortensi(a)no medico ann(orum) XVIII, Miluso Primo discipulo*, I.It. X/1, 164, Pola. Arhijater se nazivao carski liječnik, te plaćeni liječnik u kolonijama i municipijima; ovaj drugi je k tome imao i učenika. I ova dva vrijedna natpisa nam utopunjavaju raznoliku društvenu i stalešku sliku pučanstva antičke Pole i čitave Istre.

Pola, sa najvećim dijelom istarskog poluotoka, ostala je kroz dugo vremena, sve do u kasnu antiku, izvan glavnih pravaca kretanja velikih barbarskih provala. Stoga je ovaj kraj bio svojevrsno utočište dijela bjegunaca, koji su pristizali sa sjevera i svojom svježom krvlju jačali pučanstvo i obrambeni sustav istarskih agera, posebno

gradnjom i naseljavanjem kasnoantičkih utvrđenih središta.<sup>18</sup> Blagostanje i bogatstvo kasnoantičke Istre svjedoče njene raskošne građevine kao one u Poreču, Puli i drugdje.

U osnovici ovog cvatućeg gospodarskog stanja i svega onoga što je iz njega rezultiralo, stajao je teški i neprekidni rad staleža robova i zakupnika. Mnogi su robovi uspjeli izići iz svoga statusa i poživjeti dostojnijim životom, o čemu svjedoče brojni natpisi oslobođenika na kojima su oni zapisali trajni trag o sebi i svojim. Ladanjska atmosfera istarskog poluotoka išla je bez sumnje i njima na ruku. Skupa s njima u toj osnovici stajali su i domaći histarski, ilirski i venetski peregrini, čije je žito, meso, vino, med, drvo, vuna i drugi proizvodi, omogućavalo razvitak i postojanje cvatućih lučkih gradova na obali, pa i naselja u unutrašnjosti poluotoka. To izvorno domaće pučanstvo ostavilo je također i druge brojne arheološke spomenike i dokaze o sebi. Utvrđena naselja, kultovi brojnih domaćih i inozemnih božanstava, koja se miješaju i unutar zidova rimskih kolonija, čuvanje vlastitih etničkih i plemenskih imena u specifičnoj onomastici, sačuvanih u brojnim natpisima čitave, a posebno središnje i sjeverne Istre, govore o žilavosti ovih ljudi koji su se znali prilagoditi i preživjeti sve navale i pretenzije tuđinaca.

Svi ovi brojni obični ljudi, pripadnici nižih staleža (*humiliores*), bili su ti koji su obrađivali istarsku zemlju, sagradili njene gradove i vile. Za njima su ostali trajni spomenici jedne velike prohujale uljudbe, koji u mnogo čemu žive i danas i koji su plod stoljetnog ustrajnog zajedničkog rada robova i peregrina, koji su klesali i slagali plemeniti istarski kamen. Bila je to isto tako i trgovačka umješnost domaćih i istočnih oslobođenika, poduprta političkom i gospodarskom moći i rafiniranim ukusom viših slojeva. Svi oni zajedno ostvarili su jedinstvenu, bogatu i zadivljujuću sliku istarske antike sa njenim veličajnim spomenicima, kojima se i danas divimo i ponosimo!



## BILJEŠKE:

- 1 B. Forlati Tamaro, La fondazione della colonia romana di Pola, Atti e mem. soc. istr., 48, 1936, 243–46. Ista, Inscriptiones Italiae, X/1, p. VIII. A. Degrassi, La data della fondazione della colonia romana di Pola, Atti dell'Ist. veneto di scienze, lett. e arti, Classe di sc. moral. e lett., 102, 2, 1942–43, 667–678. E. Polaschek, Pola, PWRE, XXI, 1, col. 1219. Drukčije: A. Frascchetti, La »Pietas« di Cesare e la colonia di Pola, Annali del seminario di studi del mondo classico – Archeologia e storia antica, Ist. univ. orientale, Napoli, 5, Napoli 1983, 141–145. Opći pregled: Š. Mlakar, Die Römer in Istrien,<sup>3</sup> Pula 1966, 27. Isti, Antička Pula, Pula 1963. Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom Primorju, Znanstveni skup Pula, 15–18. rujna 1982, Izd. Hrvatskog arheol. društva, sv. 11, knj. I i II, Pula 1987.
- 2 H. Bengtson, Grundriss der römischen Geschichte I,<sup>2</sup> Handbuch d. Altertumswiss., München 1970, 245–247. Isti, Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit,<sup>4</sup> Handbuch der Altertumswiss., III, 4, München 1969, 523–532. M. Attilio Levi – Piero Meloni, Storia romana dalle origini al 476 d.C.,<sup>5</sup> Cisalpino-Goliardica, Milano 1986, 252–266.
- 3 Cambridge Ancient History, vol. X, 1934, 112–15, 120, 222, 387 i d. A. M. Duff, Freedmen in the Early Roman Empire,<sup>2</sup> London 1959. M. Horvat, Rimsko pravo,<sup>8</sup> Zagreb 1974, 149. Novija literatura o oslobodenicima: M. Clauss, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Principat II, 1, New York – Berlin 1974, 825–827.
- 4 O. Hirschfeld, Die Kaiserliche Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian, Berlin 1905, 42.
- 5 V. Jurkić-Girardi, Rasprostranjenost kulta Magnae Matris na području Istre u rimsko doba, Histria archaeologica, III, 1, Pula 1972, 43–68.
- 6 Uspor.: Tacit., Ann., XIV, 27: *Veterani Tarentum et Antium adscripti non tamen infrequentiae locorum subvenere, dilapsis pluribus in provincias in quibus stipendia expleverunt; neque coniugiis suscipiendis neque dandis liberis sueti orbas sine posteris domos relinquabant.* G. Forni, Sull'ordinamento ed impiego della flota di Ravenna, Atti del Convegno Intern. di Studi sulle antichità di Classe, Ravenna 1967, 265–282, posebno 273. U istom svesku: S. Panciera, Gli schiavi nelle flotte augustee, Atti del Conv. Ravenna 1967, 313–330. M. Bollini, Antichità Classiarie, Ravenna 1968, 106–124.
- 7 Da je bio iz Parentija ukazuje drugi natpis, gdje se također nalaze Abudiji: *P. Abud[i]us V[e]ru[s] prof[alu]te) P. Abudi [Verif] i – [li] sui v[otum] s[olvit]*, I.It. X/2, 4, Pola.
- 8 G. Alföldy, Die Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Budapest 1965, 111, 136, J. J. Wilkes, Dalmatia, London 1969, 234, 250. Slično je ustvari bilo i u Akvileji, gdje je za razliku od Pule bilo mnogo više veterana: A. Calderini, Aquileia romana, Milano 1930, passim. S. Panciera, La vita economica di Aquileia in età romana, Aquileia 1957, passim. A. Starac, Oslobodenci u Poli, Opuscula archaeologica, 15, 1990.
- 9 L. R. Tylour, Augustales. Seviri Augustales and Seviri: a Chronological Study, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, XLV, 1914, 234 i d. Citat prema A. Degrassi u komentaru natpisa.
- 10 O tom kontroverznom pitanju mnogo se raspravlja u epigrafiji i mišljenja su naravno divergantna. Rekao bih da su novija mišljenja sklonija u ovim nazivima češće vidjeti prizvuk podrijetla. Ime je ipak nešto što se nastojalo sačuvati, barem kao sjećanje. H. Thylander, Étude sur l'épigraphie latine, Acta Instituti Regni Sueciae, series in 8°, V, Lund 1952, posebno: poglavlje III, Les noms et forigine des personnes, 134–185. W. L. Westermann, The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity, The Amer. Philosoph. Society, Philadelphia 1955, 96–102. I. Kajanto, The Latin Cognomina, Helsinki – Societas Scientiarum Fennica, 1965, 201 i d. W. Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, Berlin 1933.

- G. Alföldy, Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien, Heidelberg 1969, opsežna onomastička bibliografija 383–385. M. Zaninović, Imena po porijeklu, Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku, 72–73, 1979, 109–120. M. Križman, Osobna imena na istarskim natpisima iz rimskog doba, D disertacija, Zagreb 1984.
- 11 A. Degrassi, Culti dell'Istria preromana e romana, Adriatica praehistorica et antiqua, Miscell. G. Novak dicata, Zagreb 1970, 618. V. Jurkić-Girardi, Arte plastica dell culto come determinante l'esistenza dei culti romani e sincretici nella regione istriana, Atti, Centro di ricerche storiche, Rovigno, V, 1974, 6, 34.
  - 12 G. Brusin, Epigrafi aquileiesi, Adriatica praehistorica et antiqua, Misc. G. Novak dicata, Zagreb 1970, 563.
  - 13 M. Suić, *Liburnus (-a)*, *Liburnius (-a)* u rimskoj onomastici, Diadora, 4, Zadar 1968, 93–116. Moguće je gentilicij našeg Marka naprosto označio njegovu nekadašnju pripadnost mornarici (*liburna*), na što bi možda ukazivao i njegov grčki kognomen *Anchialus* (primorski!). Manje je vjerojatno da kognomen ukazuje na podrijetlo iz tračkog ili cilicijskog Anhijala. Jedna Anchiale bila je, prema Stjepanu Bizantincu davna faktorija Parana na našoj obali, možda na Hvaru. A. Mayer, Die Sprache der Illyrier, I, Wien 1957, s.v., 45. M. Nikolanci, Otok Hvar prije dolaska Parana, Hvarski zbornik, 1, Split 1973, 118.
  - 14 G. Alföldy, o.c., s.v. *Phrygius*.
  - 15 A. Degrassi u G. Traversari, L'Arco dei Sergi, Padova 1971, 39–44.
  - 16 M. Bollini, o.c., o ulozi prefekta u mornarici, 16–12 i passim.
  - 17 Š. Mlakar, Amfiteatar u Puli, Pula 1965, 20.
  - 18 E. Polaschek, Pola. PWRE, XXI, 1, col. 1242–1251. B. Marušić, Kasnoantička i bizantska Pula, Pula 1967.

Nakon što je ovaj rad bio napisan pojavili su se radovi koji tretiraju sličnu problematiku. To su rasprave F. Tassaux-a o senatorskim obiteljima u Istri. Posebno upućujem na radove R. Matijašića, Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium, Zagreb 1988 i dr. te A. Starac, Stanovništvo antičke Pole u epigrafičkim spomenicima, magist. radnja, Zagreb, Filozof. fak. 1991, gdje je i novija literatura talijanskih i drugih auktora, naročito iz časopisa *Antichità Altodriatiche*, *Aquileia – Udine* iz različitih godišta.

## Riassunto

### IN MARGINE ALLA POPOLAZIONE DELL'ISTRIA ANTICA

Il ricco retaggio archeologico di antiche iscrizioni tipico della Penisola istriana ci offre la possibilità di svolgere una ricerca multiforme sulla struttura della sua popolazione, sulla sua origine, sui mestieri e su tutta una serie di altri fatti così come ce li tramandano fonti di prim'ordine, quali appunto le iscrizioni antiche incise su lapidi o su altro materiale come il metallo, opere glittiche, la ceramica. Ciononostante le conclusioni che si possono tirare dalle scritte possono essere unilaterali se non si prendono in considerazione la situazione archeologica dei singoli territori, la loro struttura economica e conseguentemente quella demografica e tutto ciò che ne deriva, come il grado di alfabetismo e di istruzione.

E perciò del tutto naturale che l'ambiente urabno di un grande e antico insediamento umano come Pola ci offrirà un numero incomparabilmente maggiore di iscrizioni di quanto non lo possa fare un centro, magari più grande ancora, posto all'interno. D'altro canto può succedere che neanche tutte le iscrizioni provenienti da una città come Pola, siano in grado di restituirci un quadro completo della città medesima, poiché non è raro il caso che le cose più importanti vadano perdute e che le meno significative rimangano. Tuttavia i reperti in nostro possesso ci consentono di ricostruire in maniera abbastanza dettagliata la storia del centro urbano e della sua popolazione.

Studiando le iscrizioni rinvenute in Istria e in particolare a Pola, balza immediatamente agli occhi l'alto numero dei liberti e di persone di origine orientale, greca primariamente. Ciò evidentemente non significa che tutti siano stati originari della Grecia, tuttavia la presenza di tali nomi è indicativa nel senso che attestano una loro origine piuttosto remota. D'altronde i grandi poteri imperiali e non imperiali presupponevano anche l'esistenza di un numero consistente di persone istruite cui demandare gli affari amministrativi. Come si può ravvisare facilmente tutti questi procuratores, tabularii, dispensatores hanno di regola nomi greci. La battaglia di Azio, com'è noto, ha aperto la porta dell'occidente all'oriente e non c'è alcun dubbio che un certo contingente di persone sia giunto alle coste dell'Istria vuoi come schiavi /che a un certo momento furono in gran numero/, sia come naviganti e commercianti. La conosciuta abilità commerciale e affaristica dei Greci e degli altri orientali era dunque apprezzata anche dai grandi possidenti istriani, dagli imperatori in giù. Tale categoria sociale era però limitata alla sola Pola, essa infatti scompare gradatamente procedendo verso settentrione: il 60% all'incirca di tali nomi esistenti a Pola, diventa l'8-10% a Parenzo, per cessare di avere un qualche valore pratico nell'interno o per assumere una proporzione identica a quella della popolazione indigena di Pola. Ciononostante all'interno c'è una prevalenza di nomi locali. Interessante notare che il culto delle divinità domestiche si è infiltrato nella stessa città di Pola /Eia, Boria, Histria/.

Molto vistosa la mancanza di iscrizioni militari sul territorio istriano. Su oltre settecento iscrizioni reperite a Pola e a Nesazio ce ne sono soltanto dodici di carattere militare di cui unicamente tre appartenente a veterani. Si capisce che in questi casi la statistica può essere ingannevole, pur restando tuttavia un fatto indicativo. Dare una risposta completa al perché di questa situazione è arduo, sebbene ciò sia suffragato da determinati motivi di ordine storico e geografico. A Parenzo le proporzioni sono un tantino diverse /Il su 263/, pur senza modificare sostanzialmente i rapporti. Soltanto tre veterani.

Rari i nomi che di per sé stessi indicano l'origine, ce ne sono comunque alcuni: Sardius, Anconius, Fidentinus, Issea, Tergeste, Polensis, Umbria, Salaminus, Etrusci, Phrygia.

Le iscrizioni ci offrono anche la possibilità di risalire ad alcune professioni e ad altre particolarità, il che ci illustra il valore delle loro informazioni e, al tempo stesso, ci rende edotti di quello che si è perduto per ogni iscrizione andata distrutta.

